

Jan Keller: Dvanáct omylů sociologie

Praha, Sociologické nakladatelství 1995, 155 s.

Z původní české tvorby vydalo *Sociologické nakladatelství* (SLON) v Praze v roce 1995 práci Jana Kellera *Dvanáct omylů sociologie*. Práce má představovat soubor studií a na 155 stranách textu by se měl její autor – podle poznámky na obalu soudě – věnovat „opomíjeným problémům moderní společnosti a sociologie jako vědy o této společnosti“. Ale i jiným tématům.

Již úvodem mohu konstatovat, že kdyby z celého rukopisu vzal vydavatel i jen ty pasáže, které jsou v knížce na s. 56-71 a na s. 84-87, učinil by svému poslání zadost a odborník, student či studentka by získali dostatečné množství podnětů i k *pochybování o současné sociologii* (což byl jistě jeden z cílů J. Kellera) i *ke zkoumání toho, o čem je tu řeč* (což byl nepochybně další cíl autora). A řeč je o tom, že „všechno je směna“, že existuje trh protekcí a výsostné postavení na něm má stát.

Po úvodních pasážích, ve kterých mluví o *konci sociologie*, přistoupil autor k výkladu čtyř větších témat, jimž odpovídají i části knihy: k tématu *Sociologie iluzorních konstrukcí* (s. 13-46) rozdělenému do kapitol *O dobré pospolitosti a zlé společnosti*, *O závazných rolích a konstruování světa* a *Prvky magie v sociologickém myšlení*; další téma zní *Sociologie netržních vztahů* (s. 49-87) a sestává rovněž ze tří kapitol – *O tom, že všechno je směna aneb homo wechsel*, *Sociální stratifikace podle protekcí* a *Stát jako generalizovaný patron*; třetí část práce nazvaná poněkud nejasně *Sociologie očekávání* (s. 91-125) přináší tři kapitoly – *Moderní společnost jako generátor očekávání*, kapitolu *Bludný kruh očekávání* a kapitolu *Iluze o tom, že všeho je dostatek*; poslední téma, *Sociologie nezájmu* (s. 129-162), artikulují kapitoly *Omyl, že za vším stojí zájem*, dále *Odcizení jako šok z nezájmu* a konečně *Marginalita – nezájem jako status*. Tři kapitoly krát čtyři části rovná se dvanáct – omylů sociologie. Co kdyby J. Keller některé dvě kapitoly spojil (např. pátou a šestou – nic by se nestalo)? Znamenalo by to, že počet dvanácti omylů sociologie by zůstal týž anebo by jich ubylo? Odpovídá názvům kapitol opravdu také tolik omylů sociologie?

Mám za to, že důkladná analýza textu, kterou jsem provedl, ukazuje na něco jiného: název práce sleduje zřejmě komerční čili propagační účely, nikoliv účel *věcný*: oněch dvanáct omylů možno totiž bez potíží redukovat na menší počet – a kdyby autor opravdu chtěl dostát podtitulu knížky (*Studie*) a nároková vědecké metody (*Occamova břitva*), sám by jistě tuto redukci provedl a usnadnil tak čtenáři závěrečné zhodnocení četby textu.

Recenzovat Kellerův text je pro mne vcelku snadné, poněvadž s jeho strategickými idejemi souhlasím. V tom s ním polemizovat nemohu. Nicméně *metody* a další kroky k prosazení těchto idejí již látku k polemice či kritice skýtají.

V textu i podtextu Keller říká jasně: sociologie, zejména ta její část, kterou lze označit jako teoretickou, ve své dosavadní podobě končí jako heuristicky efektivní (vědní) disciplína. Jistě ji lze v této podobě pěstovat dále, zejména na akademické půdě, mnoho to však nepřinese. Podle J. Kellera je tento fakt způsoben vyčerpáním a toto vyčerpání není povahy logické (např. vyčerpáním sociologické imaginace), ale sociálně politické: sociologie je definitivně ve vleku sociálně politických a politických projektů *mimo-vědeckého* charakteru a bezděky již drahnou dobu věnuje své síly *přítakávání* těmto projektům, přičemž je zaměnila za realitu. I když se v takovémto *přítakávání* objeví kritika, nic to na věci nemění: důležitější totiž je, že tu sociologie přistoupila na hru *volby témat a problémů podle pravidel tvůrců a realizátorů oněch projektů*. J. Keller je znám svou ironií, kterou činí součástí své metody. Což je dobře. Součin právě uvedeného názoru a ironie ale dává komický výsledek – podle něj se sociologie zapletla nejen s mocí (z pobývání v její blízkosti čerpá legitimitu svého poznání) – zapletla se dokonce s propagací/propagandou moci a legitimitu svého poznání odvozuje z toho, co se děje na televizní obrazovce v čase reklamy. A to je – je-li tomu tak – opravdu groteskní stav. Z Kellerova textu lze s jistotou vyčíst, že tomu tak je, a mám za to, že to lze vyčíst i ze sociologických časopisů dneška.

Dvanáct kapitol práce tuto základní ideu zdařile ilustruje, s tím ovšem, že téměř neilustruje *alternativní* kroky případně jiné sociologie, ačkoliv ilustruje případné *problémy* takové

jiné sociologie (k tomu se ještě vrátím). Očekával bych, že nám autor nejen sdělí, co by sociologie zkoumat měla a neměla, ale že nám také (třebas jen jednoduchou formou) *předvede*, jak by to měla dělat. V tomto ohledu se v práci objevují opravdu jen náznaky.

Shodou okolností, které si zaslouží označení *heuristická vyčerpanost dnešní sociologie*, podal současně s Kellerem svou výpověď o *omylech sociologie* autor o několik let starší než J. Keller: Peter Berger, který kdysi napsal optimistické pozvání do sociologie, nyní však skepticky láme hůl nad její problematickou situací. Jeho zhodnocení stavu dnešní sociologie přetiskl nedávno časopis *Spektrum (USIA)*. Nevím, co si může myslet o svém *pozvání* do sociologie P. Berger dnes, avšak ten, kdo si jeho článek přečte, určitě pečlivě zváží, zda by měl navštívit toto uskupení, zvané sociologie, a riskovat tak zbytečnou ztrátu času. (Ti, kdo knížku *Pozvání do sociologie* vydali, měli by zmíněný článek – v zájmu *úplné* informace – nalepovat na její desky.) Jak je patrné – není Jan Keller sám. A Bergera tu připomínám proto, aby nevznikl dojem jakési generační rebelie. Stejně tak bych ovšem mohl připomenout Z. Bauman a další.

Keller má na dnešní, zejména teoretickou sociologii náhled podobný jako zmíněný P. Berger, ale má ji rád a rád by jí pomohl k většímu uznání. Je jen škoda, že zmíněný Bergerův článek není předmětem Kellerových úvah v recenzované práci – nepochybuji totiž, že by Berger autora *Dvanácti omylů* inspiroval, jeho ironii přistříl a že by se to na výsledku projeвило.

Na rozdíl od Bergera, který neváhá říci, že sociologie *již* svou heuristickou bezmocnost *prokázala*, myslí si Keller, že jde spíše jen o dočasně chybné zaměření a uvíznutí ve škodlivých, leč legitimních stereotypech. Zajímavé je, že tento chybný směr a některé analyzované stereotypy vcelku dobře reprezentuje i J. Keller recenzovaným spisem. Ne celým, ale zcela určitě *přijetím některých logicko-gramatických* struktur sociologie a co hlavně – akceptováním hry na obsah učebnic sociologie.

Než přistoupím ke kritické analýze, předběžně tyto kritické výhrady upřesním.

Logiku, o níž mluvím výše, oslabuje lavírování mezi stylem *studie* a stylem *eseje*.

Stane-li se to navíc v místě, kde očekávám důkladný argument a namísto něj se dočkám velmi vtipné sice, ale přece jen anekdoty, logiku díla, ale také argumentace, to snižuje. Takže podtitul *Studie* na straně 5 je prostě zavádějící. Spíše tam patří *Studie-eseje*. S tím souvisí druhá kritická poznámka o *práci s prameny*.

Střídání *studie* s *esejem* má za následek nutné výpadky práce s prameny a její nahrazení *bonmotem*. Ale nejen to: autor tvrdí, že sociologie se příliš často vrací k literatuře autorit, která se při bližším zkoumání ukáže jako zastaralá. A dál autor píše, že slušný sociolog dnes nepracuje s literaturou starší dvou třet let. Nuže: J. Keller sám zahrnul do 69 položek *Literatury* pouhých 5,8 % položek literatury vydané v 90. letech, a naopak přes 50 % položek vybral z literatury 60. let či starší. To jednoho poplete a radost by z toho měl asi jen B. Russell: mohl by totiž ukázat na neudržitelnost uvedeného tvrzení, poněvadž je zformulováno někým, kdo sám nepatří do třídy řádných sociologů, kteří přece používají literaturu maximálně tři roky starou.

Přistupme však k věcnější kritické analýze textu.

Nemyslím si, že použití částí textů již dříve publikovaných (například v *Sociologickém časopise*) snižuje metodologickou cenu práce, přičítám mu však na vrub ono stylistické kolísání, které má i důsledky věcné. Jak by se dala práce charakterizovat vcelku?

J. Keller přesvědčivě vypráví o trampotách sociologie a snaží se ukázat, z čeho pramení a kudy by se mohla sociologie dál ubírat, aby se jich zbavila. Trampoty vidí dosti dramaticky, píše i o *konci sociologie*. Základní metodu práce autora si čtenář asi uvědomí zhruba v polovině textu, stejně jako *stylotvorné* prvky, kterým je ovšem *mylně* přisouzena *heuristická* funkce. J. Keller důsledně odkrývá *dvoukolejnost* sociologického myšlení dvacátého století, zapříčiněnou po mém soudu *kulturně gramatickou* bází odborného jazyka sociologie, nikoliv *artikulací předmětu*, jak si myslí Keller. Utonutí sociologického jazyka ve strukturách relativně ustálených *binárních opozic* se mi jeví důležitější než deskripce a analýza společenských jevů jejich pomocí. Neustálé dohledávání *černého k bílému, soukromého ke státnímu, tržního k netržnímu, mikro- k makro-* (a tak

dále donekonečna) nemůže nést k *nezájmu* o sociologii: stavět z banálních a primitivních opozic sociální svět, znamená lokalizovat sociologii (bez toho, že bychom sčítali položky literatury za poslední tři roky) tak do napoleonských dob (vzpomenu-li si na Hegelovu *Logiku*), v lepším případě do 20. let našeho století (vzpomenu-li si na Carnapovu *Aufbau*). V tom vidím Kellerův zásluhový krok – v této teoretické a metodologické (ale ve skutečnosti je hlavně *logicko-gramatická*) *dvojitosti* vidí vpravdě laciný pokus o „vědeckost“ sociologie, *sám v něm však pokračuje všude tam, kde na tuto hru přistupuje*. A to je téměř ve všech kapitolách textu. Potom se projeví i jednoduchými protimluvami: z odmítavého postoje vůči dominující vizi člověka jako „člověka ekonomického“ Keller sám nevyklouzl a naopak se i jemu stává *homo oeconomicus* „prvním principem“ (srv. s. 84 an.), stejně jako *homo wechsel* – varianta prvního.

Jiným takovým metodologicky působícím protimluvem, který se čas od času zjevuje mezi řádky Kellerova textu, je užívání výrazů náležejících k jiným symbolickým formám kultury. *Mýtem* se něco nestává tím, že to mýtem pojmenujeme. Totéž platí o *magii*. Jistě by bylo výborné, kdyby autor provedl opravdovou komparativní analýzu a prokázal svá tvrzení o *vědeckém mýtu* (s. 26 an.) nebo o *magii* v sociálních teoriích dneška (s. 36, 42, 44 aj.). Ta možnost zde je – zejména deskripce a komparace M. Eliadeho nebo analýzy C. Lévi-Strausse stačí jen imitovat. To však autor nečiní, a tak setrvává u *žurnalistického* konstatování stran sociální vědy a sociologie: vytvářejí prý mýty a nabízejí magická řešení. Ano – ale jak to dělají? Podobně jako J. Keller ve zmíněných kapitolách posuzované práce. Právě takto se studie mění v esej a argument v bonmot – což je škoda.

Zde je však třeba upozornit, že otevřeným problémem zůstává, jestli se sociálně vědní disciplína může zbavit *metanarativních* legitimizačních struktur a teorémů, nebo jestli jsou její nutnou součástí a funkcí. Tato otázka zasluhuje vážné zkoumání: ironizovat ji lze po mém soudu jen tehdy, bude-li sociálně vědní disciplína, např. sociologie, trvat na tom, že je stejně exaktní jako přírodověda. A co se magie týče: věda i magie mají stejnou motivační

i cílovou ideu – totiž ideu poznatelnosti tajemství a jeho využití ve službách člověka. A že je někdy velmi obtížné, ba nemožné narýsovat hranici mezi vědou a magií, to dosti spolehlivě prokázal Lévi-Strauss a opět tu není dohromady co ironizovat.

Kromě těchto poznámek, které se týkají celé práce obecně, se zmíním ještě o některých sporných věcech.

Rozpor mezi státem a občanskou společností, o němž pojednává práce na s. 38 an., a který je důvtipně spojen s problematikou *mikro-* a *makro-* (a proč ne též *Lebenswelt-System* atd.), by mohl být interpretován v kontextu současné euroatlantické ideologie: zde nejde o nějakou magii (chtěnou/nechtěnou) teoretiků anebo politiků. Ideologie *občanské společnosti* je zásadně rozvíjena a šířena (a to i do „axiomů“ sociální teorie) institucemi UNESCO. Pojem, který možná již dávno ztratil poznávací moc, prostě žije díky euroatlantickým projektům. To – mimo jiné – ukazuje, jak si sociologie zajišťuje již delší dobu *legitimizaci* svého poznání: nejen imitací přírodovědy, jak Keller dokládá na jiném místě, ale také (a především) aliancí s institucionalizovanou ideologií.

Potom vyznívá poněkud naivně následující pasáž, která se týká (možné) lepší budoucnosti sociologie: „Krise sociologie se snad zmírní, až si naše disciplína uvědomí, že zde není proto, aby pomáhala udržovat iluze o rostoucí míře sociální koheze moderní společnosti. Snad ještě více pomůže, až si sociologie uvědomí, že zde není ani proto, aby pomáhala vyvolávat stále nová očekávání ze strany středních vrstev (...), ani proto, aby po vzoru ekonomické vědy pomáhala urychlovat další inflaci přání.“ (s. 100). Sociologie by podle J. Kellera měla naopak „iluze (...) rozptylovat“, „znepokojovat“ apod. Jenže: sám Keller na několika místech píše, že mu jde o sociologii v *moderní* společnosti (jen mimochodem podotýkám, že ačkoliv se tento pojem, *moderní společnost*, stal v celé práci metodologicky nosným, není tu nikde vymezen, snad jen mezi řádky a částečně na s. 133). Tvrdím, že funkce sociologie v *moderní* společnosti je právě tou funkcí, která je předmětem Kellerovy kritiky – a nejen to, tato funkce je *bytosným určením sociologie* čili dělá sociologii tím, čím je. Jen a jedině zapřažení socio-